

ŞAPİNUWA

Şapinuwa: Hitit Devleti'nin Başka Bir Başkenti

Şapinuwa: Another Capital City of Hittite State

Hitit Şehri Şapinuwa'nın İdari Önemi

Hitit kültürü, yaşayan Anadolu kültürünü oluşturan en önemli öğelerden biridir. Bu uygarlıktan günümüze ulaşan kalıntıları ve yazılı belgeleri araştırıp değerlendirmemizle, Anadolu tarihi ve uygarlıkları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamız mümkün olmaktadır. Ortaköy antik kentinin bulunması, bir büyük merakın, hayallerin, ümitlerin gerçekleşmesidir. Ortaköy Hitit şehri bir Arkeolog ve Hititolog çiftin beraber hazırladıkları proje ile çıkılan yolda keşfedilen bir dizi Hitit yerleşimlerinden biridir ve kabul etmek gerekir ki belki de en çarpıcı netice verenidir. Bu çalışma, Hitit belgelerinde ismi bilinen şehirlerin coğrafyaya yerleştirilmesi amacıyla, Hattuşa'ya merkez alan ve onu çevre eyaletlere bağlayan yolları ve bu yollar üzerindeki Hitit merkezlerini tespit edebilmek amacıyla hazırlanan bir yüzey araştırması projesidir. Onların bir Hitit şehri bulma hayalleri gerçekleşecek, bu büyük şehir bulunarak bilim dünyasına kazandırılacaktır. Ortaköy antik şehri: ya da Hitit Çağı'ndaki adı "Şapinuwa".

Ortaköy antik şehrinde bugüne kadar yapılan kazılarda idari, ticari ve dini özellikler taşıyan birçok yapı keşfedilmiştir (Fig. 1). Hitit büyük kral ve kraliçesine hitaben yazılmış tabletlerden, büyük kral mühürlerinden, üzerinde çivi yazısı ile "büyük kral" yazılı malzemelerden, kendi yönetim bölgesiyle büyük bir coğrafyaya yayılan bu şehrin önemli bir idari merkez olduğu, bir kraliyet çiftinin burada yaşadığı ve Şapinuwa'nın Hitit Devleti'ne başkentlik yaptığı

AYGÜL SÜEL* - MUSTAFA SÜEL**

Administrative Importance of the Hittite City of Şapinuwa

Hittite culture is one of the most important legacies that has forged Anatolian culture today. Surviving traces of this civilization and information obtained from written documents throw considerable light on Anatolia's history and civilizations. The discovery of the ancient city of Ortaköy at the end of the 20th century was an extraordinary event that archaeologists had been hoping for. This city is one of a series of Hittite settlements discovered in the course of a project drawn up by an Archaeologist and a Hittitologist couple, and arguably the one that had the most momentous. The project consisted of a survey study designed to identify Hittite settlements whose names were known from Hittite documents and which lay on the routes linking Hattuşa to surrounding provinces. They dreamed of discovering a Hittite city, and this dream was fulfilled. Ortaköy, known as Şapinuwa in Hittite times, was a major city of huge significance for the scientific community.

Excavations carried out so far in the ancient city of Ortaköy have uncovered numerous administrative, commercial and religious buildings (Fig. 1). From tablets addressed to The Hittite Great King and Queen, seals of the Great King, and cuneiform documents referring to the 'Great King', it was known that this city was a major centre of government for a large geographical area, that the ruling couple lived here, and that Şapinuwa served as a capital of the Hittite state. With its monumental buildings, unique finds of crucial significance (Figs. 2-5), archives of cuneiform tablets relating to a wide

range of subjects written in several languages, and an area of 9 km², the capital of Şapinuwa was not only one of the largest cities of the time but one of key importance. Since excavations commenced here in 1990, this large Hittite city has gradually been coming to light. The Şapinuwa excavations are being carried out on behalf of Ankara University by Prof. Dr. Aygül Süel and Dr. Mustafa Süel with the permission of the Turkish Ministry of Culture and Tourism.

Studies of the extensive Ortaköy archive have proved that Ortaköy is the ancient Hittite city called Şapinuwa. This identification brought about major changes in what is known about the historical geography of the Hittite period. Scientists had been searching for this city south of Boğazköy, the site of Hattuşa, but this discovery showed that it actually lay to the north.

It is not yet known how long Şapinuwa served as the Hittite capital and centre of government. The royal couple chose the city as a place to rule the state and perform their religious duties on account of some sacred significance attached to the city. Perhaps they selected it originally for religious reasons, and this led to the city rising to prominence as the seat of government.

Ortaköy-Şapinuwa Archives

Nearly four thousand cuneiform tablets that provide information about Hittite civilization have been uncovered at Ortaköy. These tablets belonging to the royal archive are written in various languages, including Hittite, Hurrian, Hattian and Akkadian, and cover a wide range of subjects, including politics, government, religion and prophecy (Figs. 6, 7).

The capital of Şapinuwa is a second center of cuneiform archives together with the capital of Hattuşa. These cuneiform tablets provide valuable information about Hittite civilization; in particular the letters give insight into the system of government and how the domestic and foreign affairs of the various regions of the country were organized. They are also a valuable source of information about the Hattians and Hurrians, two leading Anatolian cultures that played an influential role in the rise of Hittite civilization.

These documents tell us that from the early 14th century BC onwards Şapinuwa served as

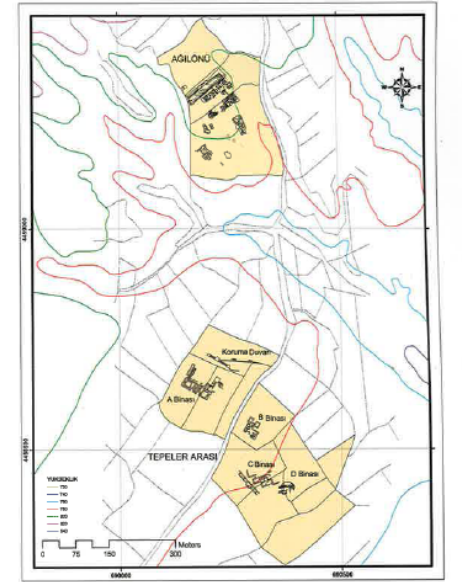

Fig 1: Şapinuwa kent planı
Şapinuwa City Plan

anaşlmıştır. Anıtsal yapıları, büyük öneme sahip eşi benzeri olmayan buluntuları (Figs. 2-5), çok çeşitli konuları ve dilleri içeren çivi yazılı arşivleri, 9 km²'lik büyüklüğe ulaşan yayılımı ile çağının en büyük şehirlerinden biri olan bu başkenti çok önemli kılmaktadır. Burada 1990 yılında başlayan kazılar ile büyük bir Hitit şehri gün ışığına çıkarılmaktadır. Şapinuwa'da T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Ankara Üniversitesi adına kazı çalışmaları yapılmaktadır. Bu çalışmaları Prof. Dr. Aygül Süel ve Dr. Mustafa Süel yürütmektedir.

Zengin Ortaköy arşivi üzerinde uzun yıllardır yapılan yoğun çalışmalar ile Ortaköy Hitit şehrinin, çağındaki adının Şapinuwa olduğu tespit edilmiştir. Bu özdeşleşme ile tarihi-coğrafyada çok büyük değişimler meydana gelmiştir. Bilim insanlarınınca, Boğazköy'ün gününe aranan bu şehir, kendi coğrafyası ile beraber kuzeye taşınmıştır.

Şapinuwa'nın ne kadar süre Hitit Devleti'ne başkentlik yaptığını yani, devletin ne kadar süreyle buradan yönetildiğini ise henüz tam olarak saptayamıyoruz. Bu kraliçe çiftin devlet idaresini ve dini görevlerini yürütebilecek bir yer olarak Şapinuwa şehri tercih etmelerinde, bu şehir

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Hititoloji Ana Bilim Dalı, TR-06100/Sihhiye Ankara, aygulmustafasuel@gmail.com

** Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Emekli Öğretim Üyesi, aygulmustafasuel@gmail.com

Fig. 2:
Alın Taki

Gold ornament

Fig. 3:
Başları hayvan biçimli olan ve boyları 1.5 m'ye ulaşan kaplar grubundan bir kaba ait Aslan Başı

A lion's head belonging to a vessel from a group of vessels with heads of animal figures that have heights up to 1.5 m

Fig. 4:
Pisims toprakтан İkiz Kap

Pair of identical earthenware vessels

Fig. 5:
Taştan bir Tören Baltası

Ceremonial stone axe

Fig. 6:
Büyük Kral Mektubu

Letter to the Great King

Fig. 7:
Şapinuwa Kraliçesi'nin bir mektubu

Letter to the Queen of Şapinuwa

the seat of Hittite government and that King Tašmišarri (Tuthaliya II) and Queen Taduhepa ruled from here during the Middle Hittite period (Fig. 8). Following the death of Tuthaliya II, Queen Taduhepa became the *tasuannanna* or ruling queen, together with Suppiluliuma I. Surviving texts tell us that the Great King Muršili II stayed in the city during the 13th century BC, demonstrating that Şapinuwa continued to be inhabited after the Middle Hittite period.

Tablets found at Şapinuwa belong to the state archive and include letters written to the Great King about diverse important matters relating to a vast area that includes western, southern, eastern and southeastern Anatolia and northern Syria. As well as commands issued by the Great King to Hittite officials in various regions, the documents relate to other political, bureaucratic and religious subjects. Most of the Ortaköy letters are addressed to the Great King and Queen, showing that they co-ruled the Hittite state from Şapinuwa and that the queen had her own powers and duties. One of the letters in the Ortaköy-Şapinuwa archives begins as follows: "Tell my lord the Great King and my lord the Queen, your slave the priest wishes all may be well in the presence of my majesty and my Queen, and let the gods give my majesty and the queen life, grant them health, strength, life and power, and protect them..."

de var olan kutsallık neden olmuş olabilir. Belki de dini kariyerlerini yürütebilecekleri bir yer olarak burayı seçmişlerdir ve böylece Şapinuwa idari yönden de önem kazanmaya başlamıştır.

Ortaköy-Şapinuwa Arşivleri

Ortaköy'de Hitit uygarlığı için bilgi sağlayan yaklaşık 4 bin adet çiviyazılı tablet ele geçmiştir. Bu Hitit şehrinde keşfedilen Hititçe, Hurriçe, Hattice, Akkadca gibi çeşitli dillerde ve siyasi, idari, dini, fal gibi çeşitli konulardaki çiviyazılı tabletler, kraliyet arşivine ait belgelerdir (F.g. 6, 7).

Geçen yüzyılın sonunda keşfedilen ve Hitit Devleti'ne başkentlik yapmış olduğu anlaşılan Şapinuwa, bugün için çiviyazılı arşivleri bakımından başkent Hattuşa'dan sonra Anadolu'da ikinci bir merkez durumundadır. Ortaköy arşivleri içerisinde yer alan çiviyazılı tabletler, bu uygarlıktan bize önemli bilgiler aktarmaktadır. Özellikle mektuplar, ülkenin idari sistemini tanımamızda, çeşitli bölgelerindeki iç ve dış siyasetin nasıl düzenlendiği konusunda bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Ayrıca, bu değerli belgeler, Hitit uygarlığı kadar, Anadolu'nun önemli uygarlıklarını oluşturan ve Hitit kültürünün oluşmasında çok etkin rolü olan Hatti ve Hurri medeniyetleri ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Fig. 8: Büyük Kral Tuthaliya ve Kraliçe Taduhepa isimlerinin yer aldığı yazılı kalıp
Inscribed mould with the names of the Great King Tuthaliya and Queen Taduhepa

Belgelerden, MÖ 14. yy başlarından itibaren Şapinuwa'nın Hitit devlet merkezi görevini üstlendiği ve Orta Hitit Dönemi'nde Taşmişarri (III. Tuthaliya)-Taduhepa krali çiftinin bu şehirde hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır (Fig. 8).

Kraliçe Taduhepa, II. Tuthaliya'nın ölümünden sonra da I. Şuppiluliuma ile birlikte ülkeyi yöneten Taşwananna yani egemen kraliçedir. MÖ 13. yy'da Büyük Kral II. Murşili'nin de bu şehirde kaldığını metinlerden öğrenmekteyiz. Bu da Şapinuwa kentinin, sadece Orta Hitit Dönemi'nde değil, uzun bir zaman diliminde iskân görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Şapinuwa'da ele geçen tabletler devlet arşivine aittir. Büyük krala hitaben yazılmış mektuplar, Batı ve Güney Anadolu, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Kuzey Suriye gibi çok geniş bir coğrafyada, çeşitli ve önemli hususlar ile ilgilidir. Belgeler, sadece Büyük Kral'ın belli bir bölgeye ve oradaki görevlere yapılması gerekenlerle ilgili verdiği emirleri içeren konuları değil, devletin sevk ve idaresi ile ilgili dini, idari, politik konuları içermektedir. Ortaköy mektuplarının önemli bir kısmı, büyük kral ve kraliçeye gönderilmiş mektuplardır. Büyük kral, Şapinuwa'da Hitit

This letter with its introduction expressing respect and good wishes is just one of the many written to the Hittite King and Queen that have been found at Şapinuwa. Many of the letters begin with "Tell my lord the Great King! All is well in the city, it is preserved from the enemy". From such statements it is clear that Şapinuwa was the centre from which many other cities were governed. This is confirmed by the way documents refer to 'the country of Şapinuwa', combining the word "KUR" meaning "country" together with the city's name. From the Ortaköy archive we learn that many towns and cities were subject to Şapinuwa and that local officials kept the Hittite king informed on every subject and often requested permission to take action.

Buildings Uncovered at Ortaköy-Şapinuwa

Excavations at Ortaköy have so far concentrated on two separate areas of the city (Fig. 9). In the area known as Tepelerarası four monumental buildings have been revealed. Building 'A' is situated on one of the highest points overlooking the rest of the city. The foundations consist of large blocks of limestone and sandstone. The main part of the building has an area of 2500 m² and excavations are continuing here. This building is not only large in comparison to the other buildings at Şapinuwa, but is one of the largest ancient buildings in Anatolia as a whole (Fig. 10). Building 'B' has an area of 1200 m². Rising above the foundation walls are adobe walls 110 cm in thickness, coated by a 3-4 cm layer of plaster. This building contains many large jars used to store foodstuffs. The building has spaces open to the exterior that may have served like shop windows to display goods. These spaces contain over seventy large storage jars with a total capacity of 1-1,5 tons. Evidently the building was not just used for storage, but had some other function. The grain, pulses, wine and oil stored here must have been part of the state treasury, because full granaries ensured the continuation of the king's power, so Building 'B' demonstrates that Şapinuwa was a wealthy city (Fig. 11).

Other important buildings in this area are Building 'C', which served a religious function, and Building 'D' (Fig. 12) with an area of 450 m². Excavations here have also revealed city

walls that surrounded this area of the city.

In another part of Şapinuwa called Ağlönü, the buildings uncovered so far consist mainly of workshops and shops. A stone pavement measuring 100 x 20 m has also been found here. The pavement consists of millions of broken stones, evidently specially prepared, laid in layers between a layer of clay mortar 10-15 cm in thickness. Twelve rows of this pavement have survived for thousands of years. The stone pavement is one of the most important monumental structures built in Anatolia in this early period. To the south of the pavement are two buildings constructed one on top of the other. Sacrificial pits found here show that the area south of the pavement was used for religious ceremonies. There are other buildings to the east of Ağlönü.

Devleti'ni yönetirken, yanında kraliçenin de yer aldığı ve bu kraliçenin kendi yetki ve görevlerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Ortaköy-Şapinuwa arşivlerinde ele geçen bir mektup şöyle başlamaktadır: "Efendim Büyük Kral'a ve Efendim Kraliçe'ye söyle: Köleniz rahip şöyle der: "Güneşimin ve Kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve Güneşimi ve Kraliçeyi tanrılar hayatta tutsunlar, sağlık, sıhhat, kudret, yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar" ..."

Görevlinin saygı ile iyi dileklerini sunarak başladığı bu mektup, Şapinuwa'da ele geçen ve Hitit krali çiftine hitaben yazılmış mektuplardan sadece biridir. Birçok mektup "Efendim Büyük Kral'a, söyle! Şehirde her şey afiyettedir, düşmandan korunmuştur" ifadeleri ile başlamaktadır. Bu ve benzer ifadeler, birçok şehrin Şapinuwa ülkesinin idari bölgesinin

Fig. 9: Şapinuwa Hitit Şehri - Tepelerarası ve Ağlönü Bölgelerinden bir görünüş

View of the Tepelerarası and Ağlönü areas of the Hittite city of Şapinuwa

Fig. 10:
A Binası-Tepeleerarası Bölgesi
Building A in the Tepeleerarası area

de yer aldığını açıkça göstermektedir. Şapinuwa, belgelerde 'KUR' yani 'ülke' ifadesi ile de geçmektedir. Bu ifadeden Şapinuwa'nın idaresinde birtakım şehirlerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ortaköy arşivinden sağlanan bilgilerden, büyüklü küçükü pek çok şehrin bir idari merkez olarak Şapinuwa'ya bağlı olduğunu, görevlilerin Hitit kralına her konuda bilgi verdiklerini ve birçok konuda da yapacakları işler hakkında izin istediklerini öğrenmekteyiz.

Ortaköy-Şapinuwa'da Açığa Çıkarılan Yapılar

Bugüne kadar kazı çalışmaları, şehrin iki ayrı bölgede yürütülmüştür (Fig. 9). Tepeleerarası adını taşıyan bölgede dört anıtsal yapı açığa çıkarılmıştır. Bunlardan şehrin hemen hemen en hâkim noktasında yer alan 'A' binasının ele geçirilen temellerinde kireçtaşı ve kumtaşındaki büyük bloklar kullanılmıştır. Ana kütlesi 2500 m² olan yapının kazı çalışmaları devam etmektedir. Bu bina sadece Şapinuwa için değil, Anadolu için de büyük ölçekli bir anıtsal yapıdır (Fig. 10). 1200 m²'lik bir alanda yer

Şapinuwa as an Important Religious Centre

Şapinuwa was not just the Hittite capital city, but also a very important religious centre. Apparently it was in this latter capacity that the city rose to a position of such importance in the Hittite world.

According to a tablet fragment found at Ortaköy, Şapinuwa had two storm gods. This suggests that Hurrian and Hittite cultures may have coexisted in the city. Holy mountains like Hazalmuna, Lapaşunuwa, Şarwa and Tahanzi were situated in the land of Şapinuwa, and all over the country sacrifices were made to these mountains.

Hittite treaties, contracts and other agreements were witnessed by gods of the oath. Documents dating from the reigns of Suppiluliuma I, Murşili II, Hattuşili III and Tudhaliya IV refer to the role of the storm god of the city/land of Şapinuwa as a deity of the oath, and to sacrifices offered to this deity at ritual ceremonies. These demonstrate that the religious importance of Şapinuwa continued until the end of the Hittite state.

Fig. 11:
B Binası-Tepeleerarası Bölgesi
Building B in the Tepeleerarası area

In the Hittite belief system it was thought that all diseases and disasters were caused by people becoming unclean. This uncleanness was not just physical but spiritual. Evil thoughts, murder, bad magic and other phenomena could lead to uncleanness, which aroused the wrath of the gods. In order to avoid misfortune it was therefore necessary to be cleansed and purified. Descriptions of rituals held for this purpose represent a very old tradition in the body of Hittite writings. Various different copies of these tablets have survived. Their colophons state that "these tablets have been duplicated from originals in the land of Şapinuwa". These tell us that cleansing rituals were carried out under priestly supervision. The most important ritual was reciting Hurrian texts called *ihkalsi* (literally 'cleansing of the mouth'), which were written by priests from Şapinuwa. The ritual itself also had to take place in Şapinuwa, which consequently became a holy city. It cannot have been common for a city to have such important religious status. In these cleansing rituals, it was the royal couple Taşmîsarri and Taduhepa who

alan 'B' yapısının temel duvarlarının üzerinde, 110 cm genişliğinde kerpiç duvarlar yükselmekte ve bu duvarlarda 3-4 cm kalınlıkta sıvaya rastlanmaktadır. Bu yapıda yiyecek ve içecek için kullanılmış çok sayıda büyük küp yer almaktadır. Ayrıca ürünlerin gösterilebileceği dışa açık, bir nevi vitrin diyebileceğimiz mekânlar da bulunmaktadır. Söz konusu bu mekânlar, 1-1,5 ton malzeme alacak kapasitede, 70'i aşkın büyük küplerle sadece depolama yapılmadığını, aynı zamanda yapının işlevsel olduğunu da bize göstermektedir. Depolanan tahıl, baklagiller, şarap, yağ devlet hazinesinin bir bölümünü teşkil ediyor olmalıdır. Çünkü tahıl dolu ambarlar kralın gücünün devamlılığını sağlamaktadır. 'B' yapısı, Şapinuwa şehrinin zenginliğinin bir göstergesidir (Fig. 11).

Ayrıca bölgede, dini maksatlı olan 'C' yapısı ile 450 m²'lik önemli bir başka yapı olan 'D' yapısı (Fig. 12) ve bu yapıların da içinde yer aldığı bölgeyi çeviren sur duvarları açığa çıkarılmıştır.

Şapinuwa şehrinde bir başka bölge olan Ağlönü'nde, çoğu ışık ve dükkân olan yapılar açığa çıkarılmıştır. Ay-

Fig. 19:
D Binası girişinde yer alan
orthostat, Tepelerarası Bölgesi

The orthostat in the entrance of
the D Building, Tepelerarası Bölgesi

rica bu alanda, 100x20 m ölçülerinde, özel hazırlanmış milyonlarca kırma taş malzemenin katlar halinde döşenerek ve bu kat aralarına yaklaşık 10-15 cm kalınlığında özel kil harç yerleştirilerek yapılan bir taş döşem keşfedilmiştir. Bu yapı, binlerce yıl süren tahribata rağmen 12 sıra halinde günümüze ulaşabilmiştir. Taş döşem, ilk çağlarda Anadolu'da yapılmış en önemli ve abidevi yapıtlardan biridir. Taş döşemin güneyinde, birbiri üstüne inşa edilmiş iki yapı açığa çıkarılmıştır. Güneyindeki alanın dinsel törenler sırasında kullanıldığı anlaşılmış ve bu törenlerde kullanılan kurban çukurları keşfedilmiştir. Ağılönü bölgesinin doğusunda, yapıların devam ettiği de anlaşılmaktadır.

made the sacrificial offering and who were the focal point of the ritual texts.

Ritual sacrifices in Şapinuwa were made to the gods of many other cities as well as those of Şapinuwa itself. A text describing such a sacrificial ceremony written in Hurrian and Hittite refers to the springs from which clean water was obtained for the sacrifice in Şapinuwa. Three of the seven vessels of water were to be taken from Şapinuwa's main spring, one from the main spring of the city of Şulupaşsi, one from the spring in the vineyard of Şapinuwa, one from the X (The part of the tablet is broken and can not be read)-river and one from the city of Şapantalliya. So Şapinuwa and its environs were in a region where clean and holy water was readily available for these purification ceremonies. This must be one

of the foremost factors in the rise of the city to eminence and its status as capital.

Hittite cuneiform documents describing cleansing rituals include many Hurrian terms relating to sacrifices. Birds were the most common sacrifice, with sheep or lambs being used less frequently. These were presented to the gods either as burnt offerings, or their blood was spilt as a libation. One text reads as follows: "[...] and as day breaks they do as follows: they take the water from the daily water they have brought inside and wash the gods. The singer sings a song and anoint them, he sings the first song then they offer the birds in this way: one bird for conciliation (enumaşsi) and prevention (kuşurşu), one bird for withdrawing (aganu), one bird for compensating (şadandı), one bird for gathering (tari), one bird for a chair (uapri), hand (şuni) and gift (magantu), one bird for telling (şilammühi), one white lamb for (aşapşu), one white lamb for conciliation (enumaşsi) and purity and cleanliness (itkalzi)".

When the birds had been burnt and destroyed completely, it was believed that the uncleanness that had been transferred to the birds was also destroyed, leaving only harmless ashes that would mingle with the soil. They believed that just as the sun sank into the underworld as it crossed the horizon, the birds would fly after the sun into the underworld. They may have believed that the birds had souls, which when burnt could reach the underworld more easily. This was the reason why the bodies of the Hittite King and Queen were cremated after their death.

Sacrificial Pits

Hittite rituals all followed set rules, depending on the purpose for which they were being held. For some ceremonies pits were dug that usually represented gates leading into the underworld, and here birds, sheep, pigs and other animals were sacrificed. The following text describes such a ceremony: "When they bring them to the place where the pit is, they place the gods below and dig nine pits. At once they take a hoe and dig (with that). Then they take a breast ornament and dig with that. Then he takes a spade (şatta) and bucket (huşpara-) and empties (the pit with it). Then he pours wine and oil (into the pit). He tears up some thin cakes of bread and places them on each side around it (the mouth of the pit). Then he places a silver ladder and

Şapinuwa Kentinin Dini Önemi

Şapinuwa şehri sadece Hitit Devleti'nin bir başkenti değil, aynı zamanda Hitit dünyasının çok önemli bir dini merkezidir. Şapinuwa'yı Hitit dünyasına tanıtan en önemli husus, dinsel bakımdan taşıdığı önemdir.

Ortaköy belgelerinde, dini bir tablet fragmanındaki ifadeden Şapinuwa'nın iki Fırtına Tanrısı olduğunu öğreniyoruz. İki Fırtına Tanrısı'nın varlığı, Hurri/Hitit dünyasının bu şehirde beraberliği olabilir mi diye düşündürmektedir. Hazalımuna, Lapaşunuwa, Şarwa, Tahanzi gibi tanrısal dağlar, Şapinuwa'ya aittir ve ülkenin her yanında bu kutsal dağlar için kurbanlar sunulmaktadır.

Hitit Devleti'nde antlaşmalar, akitler gibi karşılıklı taahhüt içeren işler, yemin tanrılarının şahitliğinde yapılmaktadır. I. Suppiluliuma, II. Murşili, III. Hattuşili, IV. Tuthaliya Dönemlerine ait belgelerde Şapinuwa şehrinin/ülkesinin Fırtına Tanrısı'nın bir çeşit yemin tanrısı olarak yaşatılması ve ona ritüel törenlerde kurbanlar sunulmasına devam edilmesi, Şapinuwa'nın dinsel anlamdaki öneminin, devletin sonuna kadar devam ettiğini ispatlamaktadır.

Hitit düşüncesine göre her türlü hastalık, felaket, insanın kirlenmesinden kaynaklanırdı. Bu kirliliğin bedensel olduğu kadar, ruhsal olduğuna da inanılmaktadır. Kötü düşünceler, cinayetler, kötü sihir ve büyü gibi nedenler kirlenmeye sebep olmakta, bu da tanrıların gazabıyla sonuçlanmaktadır. Bu felaketlerden kurtulmak için temizlenmek, arınmak gerekmektedir. Temizlenmek ve arınmak maksadıyla yapılmakta olan ritüeller, Hitit metinleri külliyatı içerisinde çok eski bir gelenegi temsil eder. Bu arınma tabletleri, çeşitli kopyalarla günümüze kadar gelmiştir. En önemli husus, "itkalzi (ağız temizleme)" ritüel tabletlerinin kolofonlarında yer alan "bu tabletleri Şapinuwa ülkesindeki orijinallerinden çoğalttık" şeklindeki ifadedir. Hitit dünyasında bir insanın günahlarından temizlenmesinin yolu, Şapinuwa'da ve Şapinuwa'lı rahiplerce hazırlanmış itkalzi adı verilen Hurricce yazılmış dini metinleri okumaktır. Bu işlem Şapinuwa'ya kutsanmış bir şehir kimliği kazandırmaktadır. Ayrıca, bir şehrin dinsel yönden bu kadar önemli, vazgeçilmez olması da az görülen bir olgu olmalıdır. Bu ritüellerde kurban sahibi, bu metinlerin odak noktasını oluşturan Taşmişarri-Taduhepa kraliçesidir.

Bu şehirde Şapinuwa tanrılarının yanında pek çok şehrin tanrısına kurban töreni yapılmaktadır. Hurricce-

Hittite olarak böyle bir kurban törenini anlatan metinde, sunuda kullanılacak temiz su için Şapinuwa'daki kaynaklar işaret edilmektedir. Şapinuwa'dan temin edilecek 7 kap suyun 3 tanesi Şapinuwa şehri ana kaynağından, 1 tanesi Şulupaşi şehri ana kaynağından, 1 tanesi Şapinuwa şehri bağındaki kaynaktan, 1 tanesi X (Tabletin bu bölümü kırık olduğu için okunamamaktadır) nehrinden ve 1 tanesi de Şapantalliya şehri nehrinden getirilmektedir. Görüldüğü gibi burada Şapinuwa bizzat kendisi ve yakın çevresi ile arınmada kullanılacak temiz, kutsal suların sağlanabildiği bir coğrafyadır. Bu sular, arınma için yapılması gerekli törenlerde kullanılan vazgeçilmez sulardır. Bu durum Şapinuwa'yı, devletin en önemli ve büyük şehirlerinden biri haline getirmiştir. Devlet başkenti hüviyeti kazanmasının da en önemli nedenlerinden biri bu olmalıdır.

Hittit çiviyazılı arşivlerde ele geçen belgeler arasında birçok Hurrice kurban terimi içeren ritüel bulunmaktadır. Arınma amacı ile yapılan bu ritüellerde kuşlar ve daha az olmak üzere koyun ve kuzunun yakıldığı ya da kanlarının akıtılması suretiyle libasyon yapıldığı anlaşılmaktadır. Metin şöyledir: "ve gün ağarınca şöyle yaparlar: içeri getirdikleri sudan günlük suyu alırlar ve tanrıları yıkarlar. Şarkıcı şarkı söyler ve onlar merhem sürerler, ilk şarkıyı söyler, sonra kuşları şöyle sunarlar: bir kuş yatıştırma (enumaşsi) ve alskoyma (kuşurşi) için, bir kuş çekme (aganuti) için, bir kuş tazmin etme (şadandi) için, bir kuş bir araya gelme (tari), bir kuş sandalye (tapri), el (şuni) ve hediye (maganti) için, bir kuş söyleme (hülammihi) için, bir beyaz kuzu (aşapşi) için, bir beyaz kuzu yatıştırma (enumaşsi) ve safluk, temizlik (itkalzi) için".

Yakma işlemiyle tamamen yok olan kuşlarla birlikte, kuşlara yüklenen kirliliğin de yok olduğuna, geriye kalan küllerin de zaten kara toprağa karışıp zararsız hale geldiğine inanılıyordu. Gökteki güneşin ufuk çizgisinden yeraltına inmesi gibi, kuşların da o eşsiz kanatlarıyla güneşi izleyip yeraltına inebildiğine inanıyorlardı. Onların da ruhu olduğuna inanılıyorsa, o ruh belki de yakıldığı zaman –tıpkı Hittit kralının ve kraliçesinin yakılmasındaki mantık gibi– yeraltına çok daha çabuk ulaşıyordu.

Kurban Çukurları

Hittit ritüelleri belirli bir şema içerisinde gerçekleştirilir ve ritüellerin yapılaşma maksadına uygun, farklı uygulamalar söz konusudur. Bir kısım törenlerde genellikle yeraltına doğru bir kapı olarak kabul edilen çukurlar açılmakta ve

a silver breast ornament inside the first pit. Over the breast ornament he places a silver ear and hands, they are below inside the first pit. When he has finished he offers up a bird to all of them for enumaşsi and itkalzi. He smears blood on those nine pits. Then (there are) nine birds for nine pits and a lamb. He offers up nine birds and a lamb for ambaşsi (?) and heldi (?). He places a bird in each pit, but cuts the lamb in pieces and places in the first pit ..."

A large number of sacrificial pits and animal bones, particularly claws, beaks and bones belonging to birds, have been uncovered in the sacred precinct at Ağılonu in Şapinuwa. Before their discovery these pits, called *api*-were known from cuneiform ritual texts, but no one in the community of Hittite research believed any examples would ever be found (Fig. 13). The archaeological evidence exactly fits descriptions of rituals in cuneiform texts. It can be said that this sanctuary is one of the most important religious places in Hittite Anatolia.

As well as birds, kids, sheep, mountain goats and piglets were regarded as the most appropriate sacrifices. Pigs were a favourite animal with the gods of the underworld. In one pit an entire piglet was uncovered. One of the texts referring to the sacrifice of pigs reads as follows: "(While) the sun still shines the old woman performing the ritual takes a knife and lays it in the bedroom of the house. As soon as darkness falls the old woman digs (a hole) in the earth under the bolt of the door with (this) knife. Then she takes a piglet and slaughters it inside the hole; letting its blood run down (into the hole). Then she places the piglet, together with offerings like grain and bread, inside the hole and she takes a loaf, breaks it in pieces and places it (in the hole) (for) the gods. (Then she says) 'O! (I) gods enjoy (these)! Eat the blood of the pig and the flour, grain and bread (and) [drink! Eat until you are full!...'"

The sacrificial pits are of different forms, probably for different purposes (Fig. 14). From textual descriptions, such as "And then the hanešša

kuş, koyun, kuzu, domuz gibi hayvanlar kurban edilmektedir. Bu uygulamanın çeşitli yansımaları metinlerde mevcuttur: "Onları çukurun olduğu yere getirdikleri zaman tanrıları aşağı koyarlar ve dokuz çukur açarlar. Hemen bir çapa alırlar ve (onunla) hazarlar. Sonra bir göğüs süsü alırlar ve onunla hazarlar. Sonra o, bir kürek (şatta-) ve kova (huppura-) alır ve (onlarla çukuru) boşaltır. Sonra (çukura) şarap ve yağ döker. İnce somunları parçalar ve onları (çukurun ağzının) çevresine o yama, bu yana yerleştirir. Daha sonra ilk çukurun içine gümüş bir merdiven ve gümüş bir göğüs süsü koyar. Çağüstük üzerine gümüş bir kulak ve eller koyar, onlar ilk çukurun içinde aşağıdadır. O bitirdiği zaman enumaşsi ve itkalzi için hepsine bir kuş sunar. O bitirdiği çukuru hana buluşturur. Sonra dokuz çukur için, dokuz kuş ve bir kuzu (vardır). Ambaşsi ve heldi için dokuz kuş ve bir kuzu sunar. Her bir çukura bir kuş koyar, fakat kuzuyu parça parça keser ve ilk çukura koyar..."

Fig. 13: Tas döşem ve kurban çukurları Alanı, Ağılonu Bölgesi
The stone pavement and sacrificial pits in the #Ağılonu area

Fig. 14:
Kurban çukurları alanından bir
görünüş, Ağılönü Bölgesi
View of the sacrificial pits in the
Ağılönü area

Şapinuwa Ağılönü kutsal alanında, çok sayıda açığa çıkarılan kurban çukurları ve hayvan kemikleri, özellikle de kuşlara ait tırnak, gaga ve kemik kalıntıları ele geçmiştir. Burada keşfedilen bu kurban çukurları, çivi yazılı ritüel metinlerinde *api*- olarak bilinen ve Hitit bilim dünyasında bulunmasının imkânsız olduğu düşünülen kurban çukurlarının arkeolojik delilleridir (Fig. 13). Çivi yazılı metinlerdeki ritüelin anlamı bu arkeolojik delillerle bir bir örtüşmektedir. Söz konusu bu kutsal alan için, Hitit Anadolu'sunun en önemli dini alanlarından birinin keşfedildiği ni söylemek mümkündür.

Kurban edilmek amacıyla seçilen en uygun hayvan türleri kuşlar, oğlak ve koyun, dağ keçisi ve yavru domuzdur.

breaks the vessel entirely. He takes the adobe he has brought to the place where all the ritual materials are ..., we know that vessels were broken during the ceremony and some pieces thrown into the pit. Excavations have uncovered vessels broken in half or into various small pieces above the pits. Another description shows that grinding stones, adobe and similar materials were placed in them: "And he places it in front of taršanzipi- and puts grains there and grinds them (with) a quern, crushes them with a grinding stone." These materials have also been discovered in sacrificial pits. In addition seal impressions and spindle-whorls have been found both inside and around the pits.

Cuneiform texts tell us that after the ceremonies were completed the pits were

covered with a thick layer of clay that was firmly stamped down. The pits were sealed in this way to prevent them being reused, since once used they were regarded as unclean. Excavations have revealed such clay coverings.

The sacrificial pits found in the Ağılönü district of the city cover quite a large area, although it is not known yet exactly how far it extends. Excavations on the west side have shown that it was at least 50 m long from east to west, giving an idea of its size.

Groups of sacrificial pits were surrounded by walls, but these areas seem to have no systematic layout. Some of them are encircled by loosely built dry walls made of broken stones that vary considerably in thickness (Fig. 15).

Domuz yeraltı tanrıları için sevilen bir kurbandır. Bir çukurda bütün olarak bir yavru domuz ele geçmiştir. Metinlerde domuzun kurban edilmesine bir örnek şöyledir: "Güneş hâlâ par[la]r(ken) ritüeli gerçekleştiren yaşlı kadın bir bıçak alır ve onu evin yatak odasına yerleştirir. Karanlık çöker çökmez yaşlı kadın (bu) [bı]çak ile kapı sürgüsünün altındaki toprağın (içine bir çukur) hazar. Sonra o bir domuz yavrusu alır ve onu çukurun içinde keser; onun kanını aşağı doğru (çukura) bırakır. Sonra domuz yavrusu, hububat, ekmeğin gibi sunularla birlikte çukurun içine yerleştirir ve o bir somun alır, onu böler ve onu (da) [[çukurun içine] aşağıya] tanrılar [için] yerleştirir. (Sonra şöyle der): "Eş[ki] tanrılar (onları) beğenin! Domuzun kanını ve unu, hububatı ve ekmeğini yiyin (ve) [için]! Doymuncaya kadar yiyin! ..."

Kurban çukurları olası çeşitli amaçlara göre değişik yapılarda (formlarda) karşımıza çıkmaktadır (Fig. 14). Metinlerdeki "Ve sonra haneša habını tamamen kırar. Almış olduğu kerpiçi bütün ritüel malzemesinin olduğu yere getirir..." gibi ifadelerden bildiğimiz gibi kaplar tören sırasında kırılmakta ve bazı parçaları çukura atılmaktadır. Kazılarda çukurların üzerlerine bırakılan kap-kacak ya yarım ya da kırık küçük parçalar halinde ele geçmiştir. Aynı zamanda "Ve onu taršanzipi-nin önünde oturur ve tohumları oraya koyar ve onları el değirmeni (ile) öğütür (onu) öğütme taşı ile ezer" gibi anlatım, öğütme taşı ve kerpiç gibi malzemelerin çukura koyulduğunu göstermektedir. Bu malzemeler de kurban çukurlarının içinden açığa çıkarılmıştır. Ayrıca mühür baskıları ve ağırsaklar da çukur içinde ve etrafında ele geçmiştir.

Çivi yazılı metinlerde, törenlerden sonra bu kurban çukurlarının iyice sıkıştırılmış kalın bir kil tabakası ile örtüldüğünü öğrenmekteyiz. Kullanıldığı andan itibaren kirlendiği kabul edilen bu çukurların tekrar kullanılması için yapılan bu kil örtü kazı çalışmalarında da açığa çıkarılmıştır.

Ağılönü bölgesinde yer alan bu kurban çukurları oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Şimdilik bu alanın büyüklüğünü söylemek mümkün değildir. Ancak batı yönündeki çalışmalar sırasında doğu-batı yönünde ulaşılan 50 m'lik uzunluk bize bu alanın büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir.

Kurban çukur gruplarının etrafını standart bir alan düzenlemesi olmadan duvarlar çevirmektedir. Bir kısım alanlar kuru duvar tekniği ile ve kırık taştan gevşek bir tarzda inşa edilen duvarlarla çevrilidir. Duvar kalınlıkları da standart bir ölçüye sahip değildir (Fig. 15).

Fig. 15:
İkiz kurban çukuru örneği,
Ağılönü Bölgesi

One of the twin sacrifice pits in the
Ağılönü area

Konumu ve Ticari Önemi

Ortaköy Hitit şehri, Çorum il merkezinin 53 km güneydoğusunda bulunan Ortaköy ilçe merkezinin 3 km güneybatısında yer almaktadır. Şehir, kuzeybatıdan güneydoğu istikametine alçalan bir plato üzerinde kurulmuştur. Hititler bu bölgeye geldiklerinde mevcut köylere yerleşmemişler, platonun üzerindeki araziye teraslayıp düzelterek bu büyük şehri kurmuşlardır. Yukarıdaki teraslarda daha çok idari yapıların olduğu gözlenmektedir. Şehir batı yönünde tepelere dayanmaktadır. Bu tepeler üzerinde de dini ve askeri yapılara ait olması muhtemel yaygın mimari izlere rastlamaktayız. Güneyde bu terasların önünde mevcut derenin kıvrımlarına uyarak uzanan, tarafımızdan izleri tespit edilen bir tarihi ticaret yolu bulunmaktadır.

Anadolu'da mevcut tarihi doğal yolların en önemlilerinden biri Kelkit-Yeşilirmak Vadisi'dir. Üst doğu-batı koridoru diyebileceğimiz bu doğal yapı içerisinde, Kafkaslardan gelişen bir ticaret yolu yer almaktadır. Kafkasya üze-

Location and Commercial Importance

The Hittite city of Ortaköy is located 53 km southeast of the modern city of Çorum and 3 km southwest of the town of Ortaköy. The city stands on a plateau that slopes downwards from northwest to southeast. When the Hittites arrived in this region they did not settle in existing villages, but excavated terraces on the plateau to create flat areas on which they built this large city. Administrative buildings are situated mainly on the higher terraces. On the west side the city extends into the surrounding hills, on which are many traces of buildings that probably served religious and military functions. To the south a river runs in a curved bed in front of the terraces, and along its banks are the traces of a trade road.

One of Anatolia's most important access routes used throughout history is the Kelkit-Yeşilirmak valley, which forms a northern

east-west corridor. A major trade road linking Anatolia to the Caucasus ran through here, passing by the Hittite city and on into Central Anatolia. This road is one of the factors giving rise to Şapinuwa's important historical role. Traffic along this road would have enlivened the local economy and brought wealth to the city, which stood at a strategic point and served as a halting place, turning it into a major commercial centre.

rinden Anadolu'ya giren önemli bir yol, bu şehrin önünden geçmekte ve Orta Anadolu'ya uzanmaktadır. Şapinuwa'nın tarihsel önemini belirleyen unsurlardan bir tanesi de bu yoldur. Hareketli ve ekonomiyi zenginleştirecek bir trafiğe sahip bu yolun en önemli geçit ve konaklama yerinde bulunan bu şehir, çok önemli bir ticari özelliğini de böylece kazanmış bulunmaktadır.

KAYNAKLAR | REFERENCES

- Süel, A. 1992 "Ortaköy: Eine Hethitische Stadt mit Hethitischen und Hurritischen Tontafelentdeckungen", H. Otten - E. Akurgal - H. Ertem - A. Süel (ed.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 487-492.
- 1995 "Ortaköy'ün Hitit Çağındaki Adı", *Belleken*, C. LIX, sayı: 225: 271-283.
- 1997 "Ortaköy-Şapinuwa Arşivleri", 1996 yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları, Ankara: 93-99.
- 2004 "Şapinuwa'daki Kraliçe Hakkında", S. de Martino - F. Pecchioli Daddi (eds.), *Anatolia Antica. Studi in memoria di Fiorella Imparati*, Firenze: 819-826.
- 2008 "Hitit Devletinin Bir Diğer Başkenti: Şapinuwa", T. Tarhan - A. Tibet - E. Konyar (eds.), *Muhibbe Darga Armağanı*, İstanbul: 457-474.
- 2009 "Another Capital City of the Hittite State: Şapinuwa", F. P. Daddi, G. Torri, C. Corti (eds.), *Central-North Anatolia in the Hittite Period, New Perspectives in Light of Recent Research. Acts of the International Conference Held at the University of Florence, (7-9 February 2007)*, *Studia Asiana* 5, Herder, Roma: 193-206.
- Süel, A. - M. Süel 2006 "Ortaköy Araştırmaları", *İdol*, Arkeologlar Dergisi, Yıl 8, Sayı 28: 14-21.
- 2008 "2006 Yılı Ortaköy Kazı Çalışmaları", 29. *KST*, 2. cilt: 99-106.
- 2009 "2007-2008 Yılı Ortaköy-Şapinuwa Kazı Çalışmaları", 31. *KST*, 4. cilt: 23-40.
- 2010 "Başkent Şapinuwa: Hitit Dünyasındaki Yeri", 1. *Çorum Kazı ve Araştırmalar Sempozyumu*, Çorum: 93-106.
- Süel, M. 2008 "Ortaköy/Şapinuwa Antik Kenti, Ağılönü Bölgesinde Yeni Çalışmalar", A. Archi - R. Francia (eds.), *VI Congresso Internazionale di Ittologia Roma, 5-9 Settembre 2005, (SMEA 50)*, Roma: 721-727.
- 2010 "Ortaköy-Şapinuwa Ağılönü Kutsal Alanı ve Kurban Çukurları", *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, Yıl 2, Sayı 134: 31-52.
- 2012 "Ortaköy-Ağılönü Kurban Çukurlarının Fiziksel Yapılanması", A. A. Akyol - K. Özdemir (eds.), *Prof. Dr. Aytekin Özer ve Prof. Dr. Şahinde Demirci'ye Armağan Kitabı*, İstanbul: 313-328.